

Betegségretorikák az 1930-as évek magyar költészetében

BABITS MIHÁLY, KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÉS KARINTHY FRIGYES

Az 1930-as évek magyar költészetében a testi betegség színre vitelét tekintve legalább három, egymástól jól elkülöníthető szövegalkotási eljárás figyelhető meg. Ezek nemcsak abban térnek el egymástól, hogy tematikus szinten a betegség más és más formáját prezentálják, hanem abban is, hogy a megszólalás és a betegség viszonyának különböző retorikáit működtetik, és ezzel – a tematikai hasonlóság ellenére – a költői nyelv egymástól gyökeresen eltérő konstitúcióit hívják életre.

Babits Mihály *Balázsolása*¹ (1937) a hang produkciója, Kosztolányi Dezső *A vad kovácsa*² (1930) a testi szenvedés és az esztétikum összefüggései, Karinthy Frigyes *Mindszenti litániája*³ (1931) pedig a beteg test egzisztenciális és politikai vonatkozásrendszeré felől közelít a betegség fenomenájához. Babits versének szerkezete, a hosszabb és a rövidebb, a 12-es és a 8-as sorok egyenletes váltakozása⁴ – tulajdonképp a légzés ritmusát

megjelenítve – maga is színre viszi azt, amiről a lírai én szól:

Mert orv betegség öldös íme engemet
és fojtogatja torkomat,
gégém szűkül, levegőm egyre fogy,
tüdőm
zihál, s mint aki hegyre hág,
mind nehezebben kúszva, vagy terhet
cipel,
kifulva, akként élek én
örökös lihegésben. [...]

A betegség itt megjelenő tünetegyüttese, a zihálás, a lihegés, a beszéd el-elcsukló felhangzása ilyesformán a lírai hang konstitutív tényezőjévé válik. Mivel a vers szervezőelvévé avatja a légzés ritmusát, mely ekként formát ad az én beszédének, megszólalása nem azonosítható kizárólag a lírai költészet vallomások hagyományának részeként⁵ – még ha más-különben el is választhatatlan attól. Rendkívül fontos szem előtt tartani, hogy a lélegzet ritmusa onnantól,

hogy versszerző elvvé lesz, nem értelmezhető egyszerűen csak a költemény tematikus szintjének illuztrációjaként. A betegség tüneteinek – gyenge hang (ez az alakzat már az 1933-as *Versenyt az esztendőkkel!* nyitóversében is feltűnik, tehát irodalomtörténeti szempontból fontos, hogy a szerzőnél nem a gégerákkal való szembenézésből következik), szakadozó lélegzet, elégtelen oxigénbevitel – megjelenítése ugyanis azáltal, hogy a *Balázsolás* lényeges szerkezeti elemként kapcsolódik össze a vers tematikus szintjével, egy olyan betegséget körvonalaz, mely nem csupán egy, a romantikus olvasási stratégiák teljesítményeként létesített, a versen túl vagy a vers mögött felfedezhető szubjektumot (a gégeráktól szenvedő Babits Mihályt), hanem a lírai ént is kínozza – mintegy a versszöveg betegségeként. Sőt, mivel a betegség tünetei szabják meg az én megszólalásának anyagi lehetőségfeltételeit – mindenekelőtt azt, hogy milyen hosszú lehet egy sor –, e tünetek a vers materiális dimenziójával is viszonyt létesítenek. A betegség színre vitele Babits költeményében tehát egyszerre pozicionál egy vallomástevő, Szent Balázshoz segítségért folyamodó, szenvedéséről számot adó szubjektumot (a vers tematikus szintjén),⁶ és bontja meg, építi le ezt az alakzatot (a vers materiális szintjén), annak nyelvi feltételezettségét, és ami itt a legfontosabb:

szövegszerű létmódját kihangsúlyozva.

Kosztolányi verse Babitséval szemben a testi szenvedés – mely bizonyos értelemben mindig egyfajta tágan értett betegség eredménye – produktív oldalát emeli ki. Ez a költemény,⁷ melyet Németh G. Béla a „létintenzitás” és az „életteljesség” kései Kosztolányi-művei közé sorolt,⁸ a lírai ént – hasonlóan a *Száz sor a testi szenvedésről* című vershez („Nem hagyja el, / bármit teszel, / vág, kalapál, / fúr, vés, reszel”) – épp megmunkálás alatt álló anyagként mutatja fel:

A vad kovács, a szenvedés
sötét pörölyvel döngöl engem,
szikrázva visszanezék és
kormos dalát övéle zengem.
Beh jó nekem, hogy nem kell élni,
csak az üllőre ráalélni,
engedni szépen, mit se tenni,
csak fájni így és várni, lenni.
Verj, vad kovács, világfutóvá,
érzéstelenné és meredtté,
tökéletessé és tudóvá,
kemény, fájdalmas műremekké.

A betegség életre hívta szenvedés megtapasztalása eszerint, akárcsak Babitsnál, Kosztolányinál is inkább köthető a vers lírai énjéhez, mint egy azon kívüli entitáshoz (már csak azért is, mert Kosztolányi ínyrákja a vers keletkezésekor még nem fejlődött ki). A vad kovács alakja, mely

a szenvedéssel, a fájdalommal azonos, ebben az összefüggésrendszerben két szempontból is a lírai hang eredeteként tűnik fel. Egyfelől az én beszéde a vad kovács énekét ismétli, tehát mint ilyen, az ének annak egyfajta visszhangjaként hangzik fel („kormos dalát övéle zengem”), akár annak lehetőségét is felkínálva, hogy ezt az éneket a pörölycsapások ritmusával feleltessük meg. Másfelől a lírai én teste, amely – ha a megszólított eleget tesz a hozzá intézett felszólításnak – a „fájdalmas műremekké” válás felé halad, és ezáltal kétségtelenül a verssel, a verstesttel magával azonosítódik, formájában őrzi e pörölycsapások emlékét. Léte a szenvedés általi megformáltság viszonyában gondolható el. A fájdalom vagy szenvedés ekként egyszerre tűnik fel a vers által implicit módon megkülönböztetett tartalmi (a fájdalom szülte ének) és formai dimenzió eredeteként. A megformálás folyamatának e kettős vonatkozása felfüggeszti a lírai én életét („Beh jó nekem, hogy nem kell élni, / csak az üllőre ráalélni”), és helyébe az érzéstelenség, a meredség, a keménység, tehát a vers figurális rendjének megfelelően a fém élettelségét és attribútumait írja (az „élni”, „ráalélni”, „engedni”, „tenni”, „fájni”, „várni”, „lenni” főnévi igenevei nyelvi személytelenségükkel, melyek a vers megelőző szakaszával [„döngöl”, „visszanézek”, „zengem”] éles kont-

asztban állnak, maguk is ezt viszik színre). A megmunkálás folyamata ekként fémmé változtatja az élt. Azzá az anyaggá, mely a kovács számára általában nem a megmunkáltság eredményeként áll rendelkezésre, hanem a munka megkezdésének alapjaként. A tökéletesség állapota, mely a tudásával esik egybe, azonban nem felváltja az esztétista műremek eredeteként megjelenő fájdalmat, hanem a verstestbe zárja azt („kemény, fájdalmas műremekké” [kiemelés – B. G.]). A tudás Kosztolányi versében innen nézve a fém inskripciójának tekinthető. Az esztétikaiba integrálódó tudás, a fém vésete a fájdalom tudása, a vad kováccsal való szembesülés tapasztalatról szerzett ismeret. A vad kovács a vers azon szervezőelvének trópusa, amely a lírai ént és az ő testét, vagyis – megidézve a *Szonettek Orfeuszhoz* léthierarchiáját⁹ – a tökéletes, ám a tökéletesség áráról tudással bírós és az e tudást közvetítő művet magát is előállítja.

Babits és Kosztolányi verseihez képest Karinthyénál a betegség színre vitelének egy, a színre vitt betegség modern kultúrtörténeti vonatkozásaira jóval explicitebb formában utaló változatával találkozhatunk. A *Mindszenti litánia* két nagyobb egységre bontható. Az elsőnek a megszólított betegsége és halála, a

másodiknak élete müncheni epizódjai, valamint a búcsúzás gesztusai állnak a középpontjában. A továbbiakban az első nagyobb egység értelmezésére teszünk kísérletet.

Karinthy rendhagyó gyászversének¹⁰ betegsége az életből – egyenesen a reprodukciós szervekből, igencsak valószínű módon rákos elváltozásként¹¹ – születik meg („Ahonnan más »igazi« asszonyok testéből / Pufók kisbaba indul”), sőt maga is élő („az erdő az erdő a titokzatos korallerdő”, „elkezdett növekedni”, „Ágakat és kacsaringós utakat görbített / Kapaszkodott és szétfutott bíbor gyökerekkel”, „Indákkal a tenger alatt”, „cserjekorall”, „Korallbozót”). Mint ilyen az élet többlete, melynek előállítása nemcsak a saját test feletti uralom hiányának tapasztalatát közvetíti, hanem az élet két formájának, az egészség és a betegség, vagyis a test és a „korallerdő” konfliktusát is okozza. Az élet akaratlan és kontrollálhatatlan előállítása, amelyet a beteg test folyamatosan hajt végre, e konfliktusban végső soron a halál előállításába fordul át: a gyökerekkel átszőtt erdővé válás trópusa a betegség totális kiterjesztését („Míg erdő nem lettél egészen”), tehát lokális voltának felszámolódását, egyúttal az egészséges területek visszahúzóását vagy elsorvadását jeleníti meg. Ugyanakkor az előbbiekből következik, hogy a költemény tanúsága szerint az élet többleteként azonosít-

ható halál egyre nagyobb mértékben felel a lassan korallerdővé váló test életéért, hiszen ez a korallerdő, mely a betegség és az általa előállított – halált hozó – élet terméke, pontosan azokra a gyökerekre utalt, melyek növekedése a betegség terjedését a vers figurális szintjén prezentálja („Kapaszkodott és szétfutott bíbor gyökerekkel”).¹² A betegség életformájának elburjánzása (a szóhasználat, mint látható lesz, nem véletlen), amely az esztétikum elburjánzásának struktúramozzanata is – hiszen a korall ékszerként is használatos –, mindazonáltal önfelszámoló folyamat.

A test korallerdővé válása a betegség teljes eluralkodásának, így az egészséges test elmúlásának, a megszólított halálának, végső soron pedig az esztétikum értékvesztésének a jelölője. Karinthy 1930-as évekbeli költészetének perspektívájából ez utóbbi mozzanat a klasszikus modern poétikák kritikájaként is értelmezhető. A kései Karinthy-versek viszonylagos eszköztelensége¹³ innen nézve az önmagát feléző esztétikum – a *Szemek szimfóniájában* a korall épp az esztétikai trópusa („Micsoda korallkincseket akartam felhozni harmatosan / A nyelvtenger mélyéből”)¹⁴ –, az azt jelképező ornamentika, és általában az 1930-as évekre igencsak sokak által

kimerülteként érzékelt „nyugatos” költészet alternatíváját, a líra eleve-
nen tartásának egy lehetséges útját
kínálja. A líra elevenen tartását, a
költői nyelv autentikus megszólalta-
tását a *Mindszenti litániában* minde-
nekelőtt a halál teszi lehetővé („Elza
fiam, te is meghaltál, lehet már veled
beszélni / Az élővel nem tudok én”).
Életben tartását vagy egyenesen re-
vitalizációját – mely, mint Karinthy
publicisztikai írásaiból tudhatjuk, a
modernség egyre inkább elhatalma-
sodó technikai diszpozíciója okozta
válság miatt válik feladattá¹⁵ – ezen
összefüggések között a sírfelirathoz,
tehát a líra forrásvidékéhez, az élet és
halál differenciáját jelölő, egyúttal a
köztük való közvetítés lehetőségét
jelképező irodalmi formációkhoz
való visszanyúlás garantálhatja. Az
Üzenet a palackban verseiben erősen
érvényesülő halálfanatika, a halál-
nak e versekben játszott központi
szerepe eszerint akár egy ilyesfajta
– a líra revitalizálására irányuló, eny-
nyiben pedig az élet és a halál diffe-
renciáját Kosztolányi költészetétől
igencsak különböző módon magába
csatornázó – költői program kibon-
takoztatási kísérletének is tekinthe-
tő (például: „Ó nem így akartam én
egyszer vallani rólatok női szemek /
Zörgő szavakat zihálva egymás he-
gyén-hátán hangsúlytalanul” *Szemek
szimfóniája*; „Mert idehúzott dalotok
s most feszengek szégyenkezve és só-
vár-irígyen [...] Rossz dolog ez gye-

rekek kísértetnek lenni ezt kopogja
nektek apátok” A *reformnemzedék-
hez*).¹⁶

A *Mindszenti litánia* megszólított-
jának élete és tényleges halála közöt-
ti határt az egészséges és a beteg kö-
zötti megkülönböztetés lehetetlen-
né válása, az egészséges testterületek
teljes eltűnése vonja meg. Ily módon
a te halála egybeesik testének korall-
erdővé válásával, tehát a test és a
korallerdő azonosulásával, emellett
azonban párhuzamos a megszólított
és a halottas ágyban fekvő viaszfi-
gura felcserélődésével is („Vékony
viaszfigura fekszik helyeden az ágy-
ban”). E két, ugyanazon eseményt,
vagyis a megszólított halálát színre
vivő metafora a *Mindszenti litánia*
tropológiai rendszerében metoni-
mikus kapcsolatban áll egymással: a
viaszfigurává válás, akárcsak a szük-
ségszerűen halott korallerdővé vál-
tozás implicit trópusa – a descartes-i
szubsztanciadualizmus struktúráját
megidézve – a kifehéredés mozzana-
tában érintkezik (melynek a halott
test lepedővel való lefedésének ak-
tusa csupán ismétlése [„Egy szál le-
pedővel letakarva furcsa szokás”]).
A lélek nélkül, mely itt az egyre fo-
gyatkozó egészséges étellel lesz azo-
nos, a test nem egyenlő a te alakza-
tával: viaszfigura vagy kiürült, színét
– és esztétikai értékét – vesztett ko-
rallváz. A megszólított és a megszólít-
ott testének szétkapcsolása, melyet
a halál versbéli metaforái végrehaj-

tanak, mindenekelőtt a lélektől különválaszthatóként felmutatott test azon idegenségét, sőt potenciális el-lenségességét emeli ki, mely az élet ellen való fordulást első ízben teszi lehetővé. A test ezen összefüggések között az ellenség egy alakja, egy-fajta *hostis* (az élet elpusztítására törő élet),¹⁷ mely éppen a lélekhez vagy tudathoz, a megszólítotthoz képest vett mássága és szuverén, irányíthatatlan, értelemszerűen alkuképtelen működése okán válik fenyegetővé.¹⁸ A betegség itt ekként alapozza meg és tárja fel a test és a lélek (vagy tudat) eredendőként felismert külön-állását, valamint a test önállóságának tapasztalatát.¹⁹

A betegség meg- vagy meg nem nevezésének kérdése kulcsfontosságú itt. A *Mindszenti litániában* feltűnő megbetegedés, mint ez már szóba került, több mint valószínű, hogy a női reprodukciós szervek valamely rákos elváltozása. A vers a betegség megjelenítése során a térbeliség dimenzióját előtérbe állító metaforarendszert működtet („növekedni”, „görbített”, „kapaszkodott”, „szétfutott”, „erdő”, „táj” stb.), példászerűen tagozódva a modern rákreprezentáció uralkodó hagyományába.²⁰ Ez részben a betegség figurációjának mediális vonatkozásából fakad: leírása Karinthy versében mindenekelőtt az ekphraszisz alakzatához kö-

tődik, hiszen e leírás tulajdonképp a költemény ajánlásában megidézett („*Néhai K. E. festőnő halálának évfordulójára*”), egyúttal a vers megszólítottjaként pozicionált festőnő („Elza fiam”) egy meg nem festett képét helyettesíti, annak helyébe íródik („Míg erdő nem lettél egészen valami tengeralatti / Különös táj amit meg is akartál festeni akkor”).²¹ Azáltal, hogy a vers úgymond megfesti e tájat – melyet az, akit halála az erdővé válás pillanatához köt, nem alkothat meg –, az Elza által el nem készített festmény hiányát igyekszik orvosolni. Ebben az értelemben a vers ekhpraszisz egy nem létező kép szupplementumának tekinthető, és mint ilyen, metaforahasználatában is annak mediális lehetőségeihez igazodik (még ha emellett a költői nyelv figuratív potencialitását kiaknázva a korallerdővé változás, az egészséges test betegség általi felemésztődésének dinamikus folyamatát is megjeleníti). Ez az egyik vonatkozása annak, Karinthy versében miért nem a megnevezés, hanem a körülírás és az ellipszis alakzatai határozzák meg a betegség prezentációját („az az erdő egy híres betegség / Amin úgyse lehet segíteni”): a helyettesített kép elvileg maga is a betegség allegóriájaként jelenítené meg a korallerdőt. A szöveg, amely e kép helyébe íródik, tehát egy hiány hiányát tematizálja. Ugyanakkor a betegség versbéli figurációjának kérdése mindemel-

lett túl is mutat az ekhpraszisz teljesítményén. Elválaszthatatlan attól, amiként a rákot a 20. század első harmadának medikális diskurzusai elgondolhatóvá tették.²²

A rák e magyarországi diskurzusokban rendre egy, a növényi életformákhoz kapcsolódó metaforarendszer segítségével válik megragadhatóvá. A rák leírása során jelentkező, a térbeliséget hangsúlyozó metaforák alapját itt tehát a természeti létezők jelentik: a betegség azért térbeli módon figurálódik, mert elgondolhatóságát illetően épp a modelljéül szolgáló növényi életformák terjeszkedése, térkitöltő növekedése válik központi mozzanattá. A rákbetegség 20. század eleji tudományos szakirodalmában az előbbieknél megfelelően éppúgy olvashatunk a „gyökeres kiirtás”-ról²³ vagy egyszerűen csak a „kiirtás”-ról mint gyógyítási eljárásról,²⁴ ahogy „beteges burjánzás”-ról, „kóros burjánzás-ról”,²⁵ „rákosan burjánzó sejtek”-ről és „rákos burjánzás”-ról.²⁶ A burjánzás metaforája a rák azon sajátosságát jelöli, mely szerint e betegség halálos pusztító ereje tulajdonképp abban áll, hogy a rákos sejtek birtokába kerülnek a „korlátlan szaporodási készség”-nek,²⁷ a „határtalan szaporodás”,²⁸ a „határt nem ismerő növekedés”²⁹ képességének. Ez a képesség – a korabeli szakirodalom tanúsága szerint – a sejtek egyensúlyi állapotának, a keletkezés

és a pusztulás kiegyenlítetttségének felbomlásából születik meg, és a sejt inherens növekedési energiájának eluralkodását okozza. Ahogy egy értekező az 1930-as évek elején – a betegség növényi életformák felőli elgondolhatóságát a végletekig kiaknázva – rögzíti: „A rák magvának és csirájának vitalis energiája oly hatalmas hogy azt eddigi ismereteink szerint csakis a sugárzó energia képes elpusztítani és semmiféle más sejt vagy protoplasmaméreg. Ugyanúgy, amint a termőföldbe vetett magból az időjárás minden viszontagsága ellenére is kikél a csira, ugyanúgy a szervezetbe oltott rák minden külső és belső befolyás ellenére is megfogant és daganattá fejlődik.”³⁰

A rákos sejtek elburjánzása a modern orvostudomány belátásai szerint mindig e sejtek környezetének rovására történik. Ami e vonatkozásban a számunkra különösen lényeges, az az, hogy a rák terjedésének leírása, a betegség és a környezet viszonyának megragadása a vonatkozó irodalomban gyakran politikai jelleget ölt. Ahhoz, hogy megérthessük a rák modern elgondolhatóságát, rendkívül fontos megérteni tehát, hogy a rák miként válik az orvosi diskurzusokban politikai entitássá.

A rák értelemszerűen csakis akkor lehet politikai létforma, ha individuális létezőként értelmezhető. Ez a létező, mint minden ilyen típusú létforma, egyéni tulajdonságokkal

bír. A rák politikai entitásként való elgondolása tehát élesen különbözik a betegség azon hegeli modelljétől, amely a betegséget mindenekelőtt egy, a szervezet egységét megbontó törésként határozza meg. Hegelnél e törés forrása a rész – rendszer vagy szerv – elszigetelődése.³¹ A rák mint politikai életforma ehhez képest a modernség horizontján egy új egész létesüléseként is elgondolható. Éppen ezért lényeges felismerni, hogy az egyéni tulajdonságok megismerése a 20. század elejének magyar orvosi szakirodalmában egyre inkább a rák kezelésének nélkülözhetetlen összetevőjeként tűnik fel.³² A betegség politikai értelmezése megváltoztatja a betegség szerkezetét. A rákos sejt ezek között az új összefüggések között, akárcsak az egészséges, önálló identitással bír. Céltalannak tűnő terjeszkedése során – a test sejtjeinek véges számából adódóan – az egészséges sejtek identitását, létét fenyegeti, miközben sajátját is őrzi.³³ A rákos és az egészséges sejtek viszonya ebből a perspektívából joggal emlékeztethet akár a háború vagy a polgárháború állapotára is.³⁴ Nem véletlen, hogy a rák kapcsán, ahogy máshol a „sejtállam”-on³⁵ belüli összeütközésekről, úgy egy 1935-ben megjelent összefoglaló jellegű, reprezentatív ismeretterjesztő kiadványban az alábbiakról értesülhetünk: „A ráksejt minden mai ismeretünk szerint nem egyéb, mint a megváltozott rendes sejt.

A különbség kettőjük között abban van, hogy a kialakult, helyét és szomszédságát, táplálkozását és szaporodását az egész szervezet egyensúlyállapotába beállított egységes, rendes sejttel szemben a ráksejt nem tartja be *a köztársaság többi tagjával, elsősorban szomszédaival szemben köteles határokat.*”³⁶

A rák az 1900-as évek első évtizedeiben növényi életformák módjára burjánzik, terjeszkedik, azonban ennek során nem marad meg a vegetáció szintjén, ahová figurációja első szinten utalná, hiszen politikai tevékenységet végez. Provokál és veszélyeztet, a szervezetet egy olyan polgárháborúba taszítva, amelynek csakis a – 20. század első harmadában még igen valószínűtlen – teljes gyógyulás vagy a beteg halála vethet véget. Karinthy versének betegsége példaszerűen idézi meg a rák e modern konstitúcióját. A *Mindszenti litánia* betegségetretorikája egyfelől a színre vitt ekhpraszisz mediális diszpozíciójából fakadóan működtet egy, elsősorban a betegség térbeliségét hangsúlyozó metaforarendszert. Másfelől azonban a betegség modellje a versben pontosan úgy alapszik a növényi életformák felkínálta figurális renden, amiként a ráké a korabeli medikális diskurzusokban. Sőt, mint az élet ellen forduló élet, a lélek és a test szétkapcsolásának alakzatá-

nál látható volt, a vers a rák politikai dimenziójától sem marad egészen érintetlen (még ha Karinthy-nál inkább a beteg, ellenséges test egységének és a léleknek a szembenállása lép is a testen belüli háború helyébe). Karinthy költeménye egyszerre működteti a betegség retorikájának egy, a vers inherens poétikai lehetőségeit kibontakoztató, és egy, a rák modern elgondolhatóságát integráló szintjét, melyek valójában elválaszthatatlannak egymástól. Ahogy a betegség versbéli meg nem nevezése az ekhphraszisz oldalán a képleírás alakzatának teljesítményeként tűnt fel, úgy jelenik meg a betegséggel való foglalatalkodás modern gyakorlatainak eredményeként is.

A rákos megbetegedés társadalmi kezelése a *Mindszenti litániában* a titokkal, a titkolózással kapcsolódik össze. Ez olyannyira igaz, hogy a titkolózás e költeményben egyenesen szimptomatikus jellegű, a betegség felismeréséhez alapot szolgáltató tevékenységgé válik:

Orvosok és hangoszavú erélyes nők,
 ápolók
 És cselédek a rosszszagú bérház
 folyosóján
 Aminek emeletén vonszoltad magad
 a műterembe
 És hallottad, hogy összesúgnak
 a hátad mögött
 S innen tudtad – hogy az az erdő egy
 híres betegség

Amin úgyse lehet segíteni, el szokták
 titkolni
 És úgy kell tenni neked is mintha te
 se tudnád
 Hogy meg ne sértsd a titkolózókat
 körülötted
 Így hát titokban egyedül a kis kávé-
 mérésben
 Függyönt behúзва, szedted elő
 dobogó szívvel
 A népszerű orvosi lapból kitépett
 cikket
 Melyből sok latin szó közül kettőt
 értettél
Ignorabimus és ezt a szépet: *exitus*
lethalis

A beteg nem értesülhet közvetlenül állapotáról, mivel a betegség olyasmi, amit még önmagunk előtt is titkolnunk kell. A rák társadalmi kezelésének pontosan ez a módja jut szóhoz Karinthy *Utazás a koponyám körül* című regényében is: „– Ha volna folt az agyvelőn, akkor most megmondanád nekem? / Szünet. / – Nem. / – Miért nem? / – Mert bizonyos fokig az orvos a beteggel szemben is titoktartásra van kötelezve.”³⁷ A betegség megnevezése ebben az összefüggérendszerben, ahogy erre Susan Sontag rámutat, mágikus jellegű cselekedet, hiszen egy, a modern társadalomban – részben vélt legyőzhetetlensége okán – kvázi mitikussá vált entitással létesít kapcsolatot.³⁸ Karinthy regényében a megnevezés e vonatkozása teljes mértékben

érvényesül: „[M]int valami viccet, groteszk gondolatot dobtam oda hetyke ötletemet: nekem agydagatatom van. / Tudom, hogy örülsz, műveltségem és pozitívizmusom tiltakozik ellene: mégis [...] az a makacs gyanú kínoz, hogy akkor kezdődött a dolog, mikor ezt kimondtam – a gyermek akkor született, nem is akkor: *attól*, hogy megneveztem.”³⁹ A rákbetegség megnevezése eszerint nem értelmezhető konstatív, leíró jellegű megnyilatkozásként, hiszen maga hozza létre a tényállást, amelyről szól – tehát a megnevezés létesít, és mint ilyen típusú, cselekvő beszédaktus, eminens módon performatívnak tekinthető.⁴⁰

A megnevezés hiánya innen nézve a nyelv teremtőerejének korlátozásaként is értelmezhető, mely korlátozás elsősorban a beteg lelki világának megóvása, vagyis a szégyenérzet,⁴¹ a pánik és a halálfélelem kialakulásának – vagy jobban mondva: létrehozásának – elkerülése érdekében történik. A rák társadalmi kezelése tehát maga is rést üt a megszólított teste és lelke/tudata közé, azok aszimmetrikus (beteg/egészséges) viszonyát létrehozva. Ennek elsődleges célja a nem fertőző betegség tovaterjedésének megállítása. A cél az, hogy a betegség a lehető leginkább érintetlenül hagyja az elmét. A megszólított és a megszólított testének szétkapcsolása a mentális egészség megóvását az

identitás izolációja révén igyekszik biztosítani, a testet a betegség egyfajta karanténjává avatva. Amikor a *Mindszenti litánia* versbeszéde nem nevezi meg a megszólított életét elpusztító betegséget, azon társadalmi gyakorlatokba kapcsolódik be, melyeket a vers tanúsága szerint az „Orvosok és hangosszavú erélyes nők, ápolók / És cselédek” működtetnek. Ha a beteg tudomást szerez állapotának valóságos mibenlétéről, azzal nemcsak feltöri az e gyakorlatok által megalkotott – a jószándék és a társadalmi szabályozó eljárások különös ötvözeteként azonosítható – karantént, hanem az azt létesítő gyakorlatokat magukat hatástalanítja, amivel végső soron e gyakorlatok ágenseinek okoz sérelmet („És úgy kell tenni neked is mintha te se tudnád / Hogy meg ne sértsd a titkolózókat körülötted”).

A titok, melynek megóvását a versbeszéd ellipszisei még a síron túli címmel szemben is érvényesítik, mint sejthető, a beteg menthetetlenségéé, a betegség halálos kimeneteléé, mely alapvetően a betegség ismeretlen természetéből fakad („Amin úgyse lehet segíteni”, „*Ignorabimus* és ezt a szépet: *exitus lethalis*”). A titkot ekként a halál modern tabuja védelmezi („S eljátszottam fanyarul, hogy csacsi tévedés volt / Hogy az a pap bent volt nálad és

énekelő hangon / Együtt mondtátok a miatyánkot [...] tudtam én, hogy neked ezen túl kell esni / Mégse beszélhettem”).⁴² Ez az oka annak, hogy a betegségről szintén csak titokban, „kávémérésben / Függyönt behúzza” szereshető tudás. A rákos beteg, amennyiben képet szeretne alkotni tényleges állapotáról, titokkal kell, hogy kijátssza a titkot; fel kell, hogy nyissa a karantént, melyet végső soron a – társadalmi gyakorlatokat ismétlő – *Mindszenti litánia* elliptikus

nyelve létesít. Az olvasat, mely ráismer a betegségre, és megnevezi azt, az előbbiektől perspektívájából nem tesz mást, csupán az önmagáról, létéről tudást szerezni vágyó beteg lehetséges cselekedeteit ismétli el. Karinthy versének olvasója az elipszis feloldásával, a rákbetegségre való ráismeréssel egyúttal a karantén pecsétjét is feltöri, az élet azon formájával találva szemben magát így, amely potenciálisan mindünket pusztulással fenyeget.

JEGYZETEK

1. A Babits-versidézetek forrása: Babits Mihály *Összegyűjtött versei*. S. a. r. Kelevéz Ágnes, Osiris, Budapest, 1997³.
2. A Kosztolányi-versidézetek forrása: Kosztolányi Dezső *Összes versei*. S. a. r. Réz Pál, Osiris, Budapest, 2005.
3. A Karinthy-versidézetek forrása: Karinthy Frigyes *Összegyűjtött versei*. S. a. r. Kőrösi Imre, Magvető, Budapest, 2017.
3. Verstani szempontból lásd ehhez: Rába György: *Babits Mihály*. Gondolat, Budapest, 1983, 307. Továbbá: Németh G. Béla: Liturgikus emlék mint tárgyiasító versszerkezet és verskeret. Babits Mihály: Balázsolás. In uő: *Hosszmetsetek és keresztmetsetek*. Szépirodalmi, Budapest, 1987, 199.
5. A vershez efelől közelít: Fülöp László: *Egy klasszikus tényregény. Karinthy Frigyes: Utazás a koponyám körül*. Alföld, 1987/7, 36. Továbbá: Czeizel Endre: *Babits Mihály családfájának kreatológiai értékelése*. Alföld, 1995/5, 79. Valamint: Szállási Árpád: *Ady, Babits, Kosztolányi betegsége, orvosai*. Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest, 2014, 27.
6. N. Horváth Béla értelmezésében a halálfélelem válik központi jelentőségű motívummá: N. Horváth Béla: *A lírikus Babits*. A Tiszatáj Diákmelléklete, 1994/4., 11–12.
7. *A vad kovácsot* Szegedy-Maszák Mihály a *Februári ódával* hozza összefüggésbe. Szegedy-Maszák Mihály: *Kosztolányi Dezső*. Kalligram, Pozsony, 2010, 406.
8. Vö. Németh G. Béla, *Az elgondolhatatlan álorcái. Szerep és magatartás a kései Kosztolányinál*. In uő: *Hosszmetsetek és keresztmetsetek*, 214.
9. A halott test mint műremek koncepciója egyértelműen összefüggésbe hozható Rilke verseskönyvének a halottságot mint a lét egy magasabb rendű állapotát a művészettel

– Eurüdikét Orfeusszal – szoros viszonyba állító passzusai. Például: „Csak ki holtak mákonyát / már egyszer ette, / annak még a némaság / is dalt rebegne.” I/IX. Vagy: „Eurüdikében légy holt örökre –, dalolva szállj, / dicsérve szállj vissza a tiszta Viszonyba. / Itt, távozók közt, légy a fenéig ürített pohár, / megcsendült üveg, mely már a hanggal szét-hasadna [das sich im Klang schon zerschlug]” II/XIII. [Báthori Csaba fordítása]).

10. Vö. Keresztesi József, Komoly dolog. Karinthy Frigyes költészetéről. In Karinthy Frigyes *Összegyűjtött versei*, 259. Beck András egyfajta tanácsatlanságról vagy ambivalenciáról szól a Karinthy-recepciót illetően, melyet alapvetően az életműhöz való közelítés bevett eljárása, a humoros–komoly-megkülönböztetés taszít ebbe az állapotba: Beck András: *Szakító-próba. Karinthy, a Nihil és akiknek nem kell*, Műút, Miskolc, 2015, 14–15. Valóban fontos figyelni arra, hogy Karinthy kései verseinek esetében a művek elrendezésének ez a kódja hasznavehetetlenek mutatkozik: a *Mindszenti litánia* például éppen azért tekinthető rendhagyó gyászversnek, mert miközben az alapvetően késleltetésre épülő versszerkezet megtartja a búcsúversek műfaji jellegzetességeit (patetikus, himnikus modalitás stb.), több helyen is humoros, sőt ironikus passzusokkal él. Karinthy kései versei, melyek szinte kivétel nélkül működtetnek a *Mindszenti litániáéhoz* hasonló megoldásokat, innen nézve a pátosz és az ironia/humor összjátékát, vagyis a

komoly–humoros-megkülönböztetés összeomlását vagy lehetetlenségét artikulálják. Ez arra világíthat rá, hogy Karinthy kései versei a költői megszólalás lehetőségeinek radikális kitérését hajtják végre (a prózavers irányába eltolódva), hiszen – a költői szó exkluzivitásának felbontásaképp – a nyelv azon dimenzióit is folytonosan a lírai megszólalásba integrálhatóként jelenítik meg, amelyek a magyar irodalmi modernségben jellemzően kizáródtak a magasirodalom köréből (ide tartozik például a köznyelv különböző regisztereinek Karinthy-nál gyakori versbe emelése is). Karinthy Frigyes kései verseinek irodalomtörténeti helye csakis ezt megértve jelölhető ki. Lásd ehhez: Kardos László: *Karinthy Frigyes*. Anonymus, Budapest, 1946, 47–48; 54–55. Ebből a szempontból rendkívül tanulságos Tandori Dezső elemzése, mely Karinthy költészetét Kaszák Lajoséval és Szabó Lőrincével egyaránt összefüggésbe hozza: Tandori Dezső, „Volt valami példátlan izgalom és remény a levegőben...”. Karinthy Frigyes. In uő: *Az erősebb lét közelében. Olvasónapló*, Gondolat, Budapest, 1981, 168–184.

11. Kabdebó Lóránt a rákot Karinthy testvéreinek életrajza felől emeli ki: Kabdebó Lóránt: *Századsírató. Az Üzenet a palackban verseiről*. Új Írás, 1987/10, 22.
12. Ahogy Kabdebó Lóránt rámutat (Uo., 25.), Devecseri Gábor *Erdő* című, Dante-patafrázisként is olvasható verse ezt illetően mind filológiai, mind figuratív szempontból szoros kapcsolatot tart fenn Karinthy köl-

teményével: „Az emberélet útjának felén / egy nagy sötét erdő jutott belém: / a születő halálnak tudata. / Sok ágbogával, árnyával növekszik; / s én hordozom – ha nem tetszik, ha tetszik –. / Nem szarv, maszk, lópata, / kívülről leső rém ez a tudat: / erdő a szívem égboltja alatt; / susog szelíden, mert hálás nekem: / egy levele sem sarjad nélkülem.”

13. Ugyanerre utal a szerző második monográfusa, amikor azt állítja, hogy a kései Karinthy-versek „szinte meztelenek”. Szalay Károly: *Karinthy Frigyes*. Gondolat, Budapest, 1961, 275. Lásd még ehhez: Tandori, i. m. Továbbá: Dolinszky Miklós: *Szó szerint. A Karinthy-passió*. Magvető, Budapest, 2001, 169–170.
14. A korallkincs trópusa akár William Shakespeare *A viharjával* is kapcsolatba hozható: „Öt rőfre lenn, az apád ott pihen, / és a csontja már korall, / két kis gyöngy a szemében, / eggyé vált a sós habbal: / ki a tengerben álmodik, / lassan kincské változik.” (Nádasdy Ádám fordítása [a kiemelést elhagytam – B. G.]
15. Lásd ehhez: Balogh Gergő: *Karinthy nyelvet ölt. Nyelv, technika és felelősség Karinthy Frigyesnél*. Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2018, 118–124.
16. *A reformnemzedékhez* című vers értelmezéséért lásd: Uo., 213–221. Különösen: 220.
17. Vö. Carl Schmitt: A politikai fogalma. In uő: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Szerk. és ford. Cs. Kiss Lajos, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002, 31–33; 67. Lásd ehhez: Kulcsár-Szabó Zoltán: *A gondol-*

kodás háborúi. Töredékek az erőszakos diskurzusok 20. századi történetéből. Ráció, Budapest, 2014, 86–87.

18. Az ENSZ által 1948-ban elfogadott *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának* 25. cikke maga is a betegség uralhatatlanságát, irányíthatatlanságát emeli ki. A betegséget ekként mindenekelőtt az akarathoz képest vett, az akarat hatókörén kívül álló dologként, egyfajta külsődleges-séggként határozza meg: „Minden személynek joga van saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, nevezetesen élelemhez, ruházathoz, lakáshoz, orvosi gondozáshoz, valamint a szükséges szociális szolgáltatásokhoz, joga van a munkanélküliség, betegség, rokkantság, özvegyiség, öregség esetére szóló, valamint mindazon más esetekre szóló biztosításhoz, amikor létfenntartási eszközeit akaratától független körülmények miatt elveszíti. [sickness, disability, widowhood, old age or other lack of livelihood in circumstances beyond his control]” <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR.Translations/hng.pdf>, valamint: <https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR.Translations/eng.pdf> [Utolsó hozzáférés: 2019. 09. 25.] A betegség a modern nyugati kultúra ezen példaértékű dokumentuma szerint tehát – akárcsak a megözvegyülés vagy az idő múlása – csupán megesik az emberrel. A test gondozásának azon, korunkban egyre nagyobb teret nyerő, de már jó ideje domináns ideológiái, melyek a betegségek egy tetemes részét a ká-

ros szenvedélyekről való lemondás, a testedzés és/vagy az egészséges táplálkozás segítségével megelőzhetőnek, elkerülhetőnek minősítik, ehhez képest arról tanúskodnak, hogy a betegség konstitúciója 1948 óta alapvető változásokon ment keresztül. A betegség ma már nem feltétlenül csak olyasmiként gondolható el, ami kívül helyezkedik el az ember irányította dolgok körén. Egy személy, aki mindig is egészségesen kívánt élni, és ennek érdekében többek között sohasem dohányzott, például ezért áll értetlenül azelőtt, mikor tüdőrákot diagnosztizálnak nála. Minden lépés, amely a test teljes instrumentálása felé vezet, váratlanabbá és tragikusabbá teszi azt, ha valaki mégis egy betegség áldozatává válik.

19. A test és a lélek e szétválasztottságára, melyet a betegség hoz felszínre, az *Utazás a koponyám körülben* is találhatunk példát: „Lépteim befelé fordulnak – ezáltal határozottan tréfásan hat rám, hogy *körbe megyek*, mikor előrenézek. Igen, kerge birka, ismétlem diadallal, őszintén jólesik, hogy test és lélek *kettősségét*, amiben hiszek, alkalmam van kísérletileg ellenőrizni – hiszen, lám, teljes tudatomnál vagyok, normálisan érzek és helyesen gondolkodom és a testem mégsem engedelmeskedik, illetve engedelmeskedik, de nem nekem. [...] *Külön lelke van a testnek*, az »én«-től független és a különlélek most ellenem fordult, fellázítja ellenem a testet.” Karinthy Frigyes: *Utazás a koponyám körül*. Athenaeum, Budapest, 1937, 147. Lásd ehhez még: Susan Sontag: *A betegség mint metafora*.

Ford. Lugosi László, Európa, Budapest, 1983, 22.

20. „A rák képletesen nem annyira az idő, mint inkább a tér betegsége, kórja. Legjellemzőbb metaforái mindig helyre utalnak (a rák »terjed«, »osztódik«, »szétszóródik«; a daganatot sebészi beavatkozással »eltávolítják«) [...]” Uo., 18.
21. Vö. Kabdebó, i. m., 22; 24.
22. A medikális diskurzusok – felvilágosodás kori – irodalomtörténeti kapcsolatainak vizsgálatára korábban Vaderna Gábor tett javaslatot, elképzelését a dohányzás példáján szemléltetve. Vaderna Gábor: *Dohányozni szabad? Betegség és irodalom*. In *Amihez mindenki ért... Kultúratudományi tanulmányok*, szerk. Menyhért Anna – Vaderna Gábor, József Attila Kör – L’Harmattan, Budapest, 2006, 89–105.
23. Ákontz Károly: *A méhrákról kórodai és szövettani szempontból*. A Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1899, 7.
24. Wenczel Tivadar: *A méhrákról tíz évi tapasztalásnyomán*. A Pesti Lloyd-Társulat Nyomdája, Budapest, 1908, 14.
25. Uo., 3.
26. Krompecher Ödön: *A rák kóroktanáról és morfológiájáról*. Orvosképzés, 1914/1, 16.
27. Grunwald Béla: *A rák keletkezéséről*. Globus Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Budapest, 1929, 3.
28. Wenczel, i. m., 3. Továbbá: Szemző Kázmér: *A rák oka*. Engländer Ferenc Könyvnyomdája, Tata, 1931, 4.
29. Manninger Vilmos: *A rák ABC-je*. Athenaeum, Budapest, 1935, 23. [A kiemélést elhagytam – B. G.]

30. Karczag László: *A rák kórtana*. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1931, 15.
31. Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai II*. Ford. Szemere Samu, Akadémiai, Budapest, 1979², 529–530.
32. Vö. Karczag, i. m., 12. Vö. Láng Adolf: *A radium alkalmazási módszerei a rák gyógyításában*. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928, 4.
33. Vö. Szemző, i. m., 39.
34. A polgárháború politikai összefüggéseihez lásd: Giorgio Agamben: *Stasis. Civil War as a Political Paradigm*. Nicholas Heron, Stanford UP, Stanford, 2015, 1–24. Innen nézve, vagyis a polgárháború, az ógörög *sztaszisz* összefüggései között rendkívül elgondolkodtató, hogy a rákos áttétek orvosi szaknyelvben használatos latin megnevezése éppen *metastasis* (-elmozdítás), amely szó etimológiai-
lag az ógörög *metasztasziszra* (-eltávolítás, számkivetés, megváltoztatás, kiköltözés, kivándorlás, halál) vezethető vissza. Vö. Szabó Mária: *A magyar nyelvben meghonosodott latin orvosi és köznyelvi kifejezések* (2. rész). Magyar Orvosi Nyelv, 2012/2, 82.
35. Grunwald Béla: *A rák keletkezéséről*. Globus Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Budapest, 1929, 3.
36. Manninger, i. m., 21–22. [Kiemelés – B. G.]
37. Karinthy: *Utazás...*, 70.
38. Vö. Sontag, i. m., 8–9.
39. Karinthy: *Utazás...*, 100–101.
40. Vö. John L. Austin: *Tetten ért szavak*. Ford. Pléh Csaba, Akadémiai, Budapest, 1990, 33–34.
41. Vö. Sontag, i. m., 69.
42. Lásd ehhez: Philippe Ariés: *Western Attitudes Toward Death from the Middle Age to the Present*. Ford. Patricia M. Ranum, Marion Boyars, London, 1976.

„MINDEN MÚLT A MÚLTUNK”

Ez a 7 éves Fortepan Online Fotóarchívum jelmondata.

Lapzártakor 107 675 fénykép.

Ingyenes, de előállítására nincs ingyen!

Támogatni a Fortepan honlapján levő *Donate* gomb segítségével vagy a Summa Artium Fortepan számláján keresztül lehetséges:
16200010-10045820 (Magnet Bank)

www.fortepan.hu Minden támogatást köszön a Fortepan!

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.

Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:

1089 Budapest,
Rezső tér 15.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
6300 Ft, fél évre **10 800 Ft**,
egy évre pedig **19 860 Ft**

VEGYE MAGÁNAK A BÁTORSÁGOT!

DE MÉG JOBB, HA ELŐFIZET

Még sosem volt ilyen fontos.

Sem Önnek, sem nekünk.

Fizessen elő most egy évre **11 190 forint kedvezménnyel*** mindössze 21 960 forintért a Magyar Narancsra, és nem csak bátorságot kap tőlünk, de a legtöbb helyen **20 százalékos kedvezményre** jogosító Magyar Narancs Olvasókártyát is!

*Az áruspéldányhoz képest.

SZÁMOLJON VELÜNK!

egy szám újságárúnál: 650 Ft

egy szám éves előfizetőnek: **430 Ft**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

negyedév: 6 600 Ft

fél év: 12 000 Ft

egy év + olvasókártya: 21 960 Ft

20% kedvezmény:

Belvárosi Színház | Bethlen Téri Színház | Cirko-Gejzír | Fonó Budai Zeneház | Írók Boltja | Jurányi Ház | Katona József Színház és Kamra | Ludwig Múzeum | Örkény Színház | Petőfi Irodalmi Múzeum | Radnóti Színház | Székény Színház | Trafó

10% kedvezmény:

Tengerszem Tűrabolt | Tranzit Art Café

Részletek:

www.magynarancs.hu/elofizetes

MAGYAR NARANCs